

การปกครองพระราชวังบรมสถานมงคล

เนื่องจากกรมพระราชวังบรมสถานมงคลทรงเป็นเจ้านายที่มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ดังนั้น จึงมีพระราชวังอันเป็นที่ประทับของพระองค์ซึ่งเรียกกันว่า "พระราชวังบรมสถานมงคล" เรียกกันโดยสามัญว่า "วังหน้า" แต่ในรัชกาลที่ 4 เปลี่ยนมาเรียก "พระบรมราชวัง" เพราะวังหน้าได้รับการสถาปนาให้เป็นเสมือนพระเจ้าแผ่นดิน ในพระราชวังบรมสถานมงคล มีข้าราชการที่เรียกว่า ข้าราชการวังหน้าสำหรับใช้สอย มีพระราชวงศานุวงศ์ที่เรียกว่าฝ่ายหน้าฝ่ายในอยู่ในพระอุปถัมภ์ของพระองค์อีกมากมาย ดังนั้น พระกรณียกิจประการแรกของพระองค์เมื่อเสด็จขึ้นครองพระยศเป็นพระมหากษัตริย์ คือ การปกครองพระราชวังบรมสถานมงคล อันเป็นพระอำนาจส่วนพระองค์ เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินแล้ว ดูเหมือนว่าพระองค์ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจอย่างเต็มที่ แต่ในความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ฝ่ายพระราชวังหลวงยังทรงไว้ซึ่งพระอำนาจก้าวก่ายซึ่งกันและกันอยู่มาก การวิเคราะห์พระอำนาจของพระองค์ในด้านการปกครองพระราชวังบรมสถานมงคล จึงแยกออกเป็นหลายด้าน ได้แก่ การแต่งตั้งข้าราชการฝ่ายวังหน้า การวางระเบียบการปกครอง การทูลบำรุงรักษาข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ในค่านิยมบุญกุศล ค่านิยมบริหารและค่านิยมคุณธรรมคำขวัญ

การแต่งตั้งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบรมสถานมงคล

ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบรมสถานมงคล เดิมเรียกว่าขุนนางวังหน้า มีหน้าที่ทั้งในค่านิยมพลเรือนและค่านิยมทหาร เป็นข้าราชการที่กำหนดเป็นหมวดหมู่ขึ้นเป็นครั้ง

คู่มือ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระแทนบุษบกของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

สำหรับทรงประทับออกขุนนาง

แรกในสมัยสมเด็จพระเพทราชา¹ เมื่อถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลก็ได้รับการจัดตั้งขึ้นอีก แต่จะอยู่ในพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมากน้อยเพียงใดนั้นแล้วแต่เหตุการณ์ในขณะนั้น โดยทางนิตินัย กรมพระราชวังบวรสถานมงคลควรจะทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการแต่งตั้งข้าราชการวังหน้าได้ตามพระอธิษฐาน แต่ตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในกรณีนี้ มิได้สอดคล้องกับทฤษฎีเสมอไปทุกพระองค์

ในสมัยรัชกาลที่ 1 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการแต่งตั้งข้าราชการวังหน้าได้ตามพระอธิษฐาน โดยทรงเลือกสรรผู้ซึ่งได้มีความชอบต่อพระองค์ท่านเอง เกี่ยวกับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแต่งตั้งข้าราชการฝ่ายวังหลวง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารดังนี้

ฝ่ายตำแหน่งขุนนางข้าราชการในกรมพระราชวังบวรนั้น สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็มีพระบัญชาโปรดแต่งตั้งโดยควรแก่ความชอบตามลำดับฐานานุศักดิ์ ตรีสเอาพระยาพลเทพเดิมให้เป็นสมเด็จพระยา ตรีสเอาพระไชยบุรณ์ปลัดเมืองพระพิษณุโลกเป็นพระยากลาโหม-ราชเสนา ตรีสเอาพระพลเมืองพระพิษณุโลกเป็นพระยาจำแสนยากกร ตรีสเอาหม่อมสกล นายข้าหลวงเดิมเป็นพระยามณฑิยบาล ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระยาธรรมมา ตรีสเอานายทองอินข้าหลวงเดิมเมืองพิษณุโลกเป็นพระยาเสนาหาญจรจางวาง มหาคเล็ก แล้วแต่งตั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงครบตามตำแหน่งในพระราชวังหน้าทั้งสิ้น²

¹ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร, "ตำนานวังหน้า", เรื่องเดิม, หน้า 102.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 25-6.

ข้อที่น่าสังเกต การแต่งตั้งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลในครั้งนั้น คือ "ตรีศเอาพระยาพลเทพเดิมให้เป็นสมเด็จเจ้าพระยา" คุประหนึ่งว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงมีพระอำนาจแต่งตั้งขุนนางชั้นสูงขั้นนี้ได้ ในความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าทำเนียบยศข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลมี "พระยา" เท่านั้นที่สูงสุด¹ แม้อัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือนก็เป็นเพียงพระยาจาแสน-ยากกร อัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร (ตรงกับเจ้าพระยามหาเสนาทางวังหลวง) ก็เป็นเพียงพระยากลาโหมราชเสนา เพราะฉะนั้นไม่ต้องถึงขนาดตั้งตำแหน่ง "สมเด็จเจ้าพระยา" เพียงแต่ "เจ้าพระยา" กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็แต่งตั้งไม่ได้ สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ในครั้งนั้น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททูลขอพระยาพลเทพไปทำราชการวังหน้า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชดำริเห็นว่า พระยาพลเทพเป็นเสนาบดีชั้นจตุสดมภ์อยู่แล้ว จึงโปรดให้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยา มีราชทินนามพิเศษเฉพาะตัว พวกวังหน้าจึงเอาแบบพระราชวังหลวงไปเรียกว่า "สมเด็จเจ้าพระยา" ผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดาร เอาชื่อที่เรียกกันมาลงในหนังสือ จึงกลายเป็นว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทแต่งตั้งให้พระยาพลเทพเป็นถึง "สมเด็จเจ้าพระยา"²

อย่างไรก็ตาม การแต่งตั้งข้าราชการวังหน้าในรัชกาลที่ 1 อยู่ในพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และการแต่งตั้งก็ครบตามจำนวนทำเนียบครั้งกรุงศรีอยุธยา เหตุที่พระองค์ทรงมีพระอำนาจเต็มในเรื่องนี้ เพราะทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์แรกของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

¹ กฎทำเนียบข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร ๗ ในภาคผนวก ข.

² สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, เล่ม 13, หน้า 263.

นั้นเอง จึงทรงไว้ซึ่งพระอำนาจที่จะเลือกสรรได้ตามพระอัชฌาศัย และด้วยเคยปกครอง
ข้าราชการทางหัวเมืองเหนือเมื่อครั้งเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิณวาทิราช จึงนำข้าราชการ
เหล่านั้นมาเป็นข้าราชการในวังหน้าครั้งนั้นด้วย ดังนั้น การแต่งตั้งข้าราชการฝ่ายวัง-
หน้าในรัชกาลนี้จึงเป็นกลางพอกับฝ่ายวังหลวง จึงมีข้อเสียเกิดความไม่สามัคคีกันขึ้น

เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาดสูรสิงหนาทเสด็จสวรรคตได้ 3 ปี พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร
เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล การแต่งตั้งข้าราชการวังหน้าในครั้งนั้น ก็อยู่ใน
พระอำนาจของพระองค์โดยมีสิทธิเลือกสรรขาดหลวงเค็มไปเป็นขุนนางวังหน้า แต่มีใตตั้ง
ครบตามทำเนียบมีเพียงบางตำแหน่งเท่านั้น¹ อันที่จริง ตามโบราณราชประเพณี เมื่อ
เวลาว่างพระมหากษัตริย์ จะเป็นเพราะเหตุด้วยเสด็จมานพิภพเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ดี
หรือ ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์สวรรคตก็ดี ข้าราชการวังหน้าต้องมาสมทบเป็นข้าราชการ-
การวังหลวง ผู้ที่ได้รับราชการกรมใดในวังหน้าก็มารับราชการในกรมนั้นในพระราชวัง-
หลวง จนกระทั่งพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระมหากษัตริย์ขึ้นเมื่อใด ข้าราชการที่ตำแหน่ง
เป็นฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลก็กลับไปรับราชการในวังหน้าเป็นประเพณีสืบมา สํา-
หรับกรณีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นพระมหากษัตริย์ ข้าราชการ
การวังหน้าก็ไม่ได้เป็นไปตามโบราณราชประเพณี เนื่องจากข้าราชการฝ่ายพระราชวัง-
บวรสถานมงคลซึ่งมีพระองค์เจ้าลำควน และพระองค์เจ้าอินทปัดเป็นเจ้านายสำคัญร่วมมือ
กับข้าราชการวังหน้าบางคนออกกรมภู เป็นเหตุให้ถูกประหารชีวิตเสียเป็นจำนวนมาก
ดังนั้นข้าราชการวังหน้าในสมัยกรมพระราชวังบวรมหาดสูรสิงหนาทจึงไม่มีตัวบุคคลเหลือ
อยู่มากนัก จึงเป็นเหตุให้พระองค์ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจแต่งตั้งข้าราชการของพระองค์
ได้ตามความพอใจพระทัย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5, หน้า 253.

ครั้นเมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรพน์ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
เสด็จผ่านพิภพแล้ว ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนเสนาณรงค์เป็นพระมหา-
อุปราช ข้าราชการวังหน้าเกิดขึ้นอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากกรมพระราชวังบวร-
สถานมงคลสองพระองค์ก่อน กล่าวคือ การแต่งตั้งข้าราชการวังหน้ามิได้อยู่ในพระอำ-
นาจของพระองค์โดยตรง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีบทบาทในค่าน
นี้ โดยทรงจัดตั้งข้าราชการวังหน้าชุดใหม่ถวายกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ ที่
เป็นเช่นนี้เพราะ ข้าราชการวังหน้าเดิมที่เคยใช้สอยเมื่อครั้งเป็นพระมหาอุปราชนั้นพระ-
องค์มีพระประสงค์ที่จะไว้ใช้รับราชการฝ่ายพระราชวังหลวง นอกจากนี้ กรมพระราช-
วังบวรมหาเสนาณรงค์ก็ไม่พึงประสงค์ที่จะตั้งข้าราชการฝ่ายวังหน้าของพระองค์เอง
เพราะทรงเกรงว่าจะเป็นการถือต่างพวกต่างพ้องดังเช่นในครั้งก่อนอีก ดังนั้น พระ-
องค์ต้องการที่จะป้องกันการแตกราว แยกความสามัคคีกัน จึงกราบบังคมทูลขอให้พระบาท-
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ทรงเลือกตั้งตามพระราชอัชฌาศัย ดังนั้นจึงโปรดแบ่ง
ข้าราชการพระราชวังหลวงขึ้นไปรับราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นครั้งแรก
ในครั้งนี้ บรรดาตระกูลข้าราชการ ถ้ามีพี่น้องสองคนก็จะจัดแบ่งไว้รับราชการวังหลวง
คนหนึ่ง ส่งไปรับราชการวังหน้าอีกคนหนึ่งแทบทุกตระกูล ยกตัวอย่างเช่น สมเด็จพระเจ้า-
พระยาบรมมหาประยูรวงศ์กับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติในรัชกาลที่ 1 ผู้ที่ได้
เป็นที่มั่นไวยวรนาถผู้นองไถ้เป็นที่นายสนิหมแห่มหาคเล็ก เมื่อถึงรัชกาลที่ 2 พระ-
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้เป็นผู้เป็นพระยาสุรวงศ์มนตรีจางวางมหาคเล็ก
ส่วนผู้นองโปรดให้ไปรับราชการวังหน้าเป็นหมื่นเล็กชายหัวหมื่นมหาคเล็ก เช่นนี้เป็นต้น¹
เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2360 ข้าราชการวัง-
หน้าลงมาสมทบกับข้าราชการวังหลวงและก็เข้ากันได้ดี เพราะร่วมสกุลกันมาโดยมาก
เช่นหมื่นมหาคเล็กเมื่อกลับมารับราชการวังหลวง ได้มาเป็นที่พระยาศรีสุริยวงศ์จางวาง-

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 254.

มหาดเล็ก คนอื่น ๆ ก็กลับมาเป็นข้าราชการฝ่ายวังหลวงโดยทำนองเดียวกัน ข้าราชการ
การวังหน้าจึงหมดตัวบุคคลในระหว่าง 7 ปี ตั้งแต่กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบุรุษ
สวรรคตมาจนถึงรัชกาล

ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพย์จะทรงเลือกตั้งข้าราชการ
การวังหน้าในชั้นแรกอย่างไรไม่ปรากฏ แต่เมื่อครองราชย์ได้ 3 ปี เกิดกบฏเจ้าอนุ
เวียงจันทน์ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพย์เสด็จเป็นจอมพลยกทัพไปปราบปราม
ปรากฏชื่อข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลคุมกองทัพหน้า 4 คน คือ พระ
ยาจาแสนยากร พระยากลาโหมราชเสนา พระยาพิชัยบุรินทร์และพระยาณรงค์วิชัย¹
สันนิษฐานว่า ข้าราชการวังหน้าที่ตั้งในชั้นแรกโดยเฉพาะที่เป็นผู้ใหญ่เหล่านี้ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะพระราชทานราชานุญาตให้เลือกสรรข้าราชการวัง
หลวงไปตั้งและน่าจะเป็นข้าราชการในกรมพระกลาโหมเป็นส่วนใหญ่ เพราะเคยทรง
กำกับกรมพระกลาโหมมาก่อนและคงแต่งตั้งขึ้นเมื่อต้องยกกองทัพไปปราบขบถเวียงจันทน์
โดยมาก เมื่อเสร็จศึกเวียงจันทน์แล้ว ต่อมาก็ทรงเลือกข้าราชการวังหน้าอีกโดย
เฉพาะข้าราชการชั้นผู้น้อย ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรง
จัดคนพระราชทานอย่างเช่นในรัชกาลที่ 2 ดังนั้นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพย์
จึงทรงไว้วางสิทธิ์ในการคัดเลือกเอง อนึ่ง จำนวนข้าราชการวังหน้าที่ทรงตั้งขึ้นในครั้ง

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ จดหมายเหตุปราบขบถเวียงจันทน์ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนา
กร, 2469), หน้า 11, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 3, เล่ม 1, หน้า 52.

นั้น สันนิษฐานว่า คงจะตั้งไว้พอใช้สอย หาได้ตั้งครบเต็มจำนวนทำเนียบข้าราชการไม¹
 ่อย่างใดก็ตาม พระองค์ดำรงพระยศเพียง 8 ปีเท่านั้น ก็เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2375
 แต่ขึ้นมาตำแหน่งพระมหากษัตริย์ว่างถึง 18 ปี จนสิ้นรัชกาลที่ 3 ข้าราชการวังหน้าก็เป็น
 อันหมคตัวบุคคลไปอีกครึ่งหนึ่ง

ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 การแต่งตั้งข้าราชการวังหน้าผิดแผกแตกต่างไปกว่ารัชกาล
 ก่อน ๆ ทั้งนี้เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลนี้ได้รับการสถาปนาให้เป็น
 เสมือนพระเจ้าแผ่นดิน แต่สำหรับอำนาจในการแต่งตั้งในชั้นแรก ขึ้นอยู่กับฝ่ายพระบรม-
 มหาราชวัง โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดแบ่งพวกข้าราชการวัง-
 หลวงขึ้นไปรับราชการฝ่ายพระบวรราชวังทุกสกุล แต่ที่สำคัญก็คือทรงเพิ่มทำเนียบตำแหน่ง
 ข้าราชการให้มากขึ้นเหมือนทำเนียบข้าราชการทางวังหลวงเพื่อให้สมกับพระเกียรติยศที่
 เป็นเสมือนพระเจ้าแผ่นดิน² แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์ใดๆ
 ก็คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับมอบอำนาจให้นำทหารบกและทหาร-

¹ จดหมายเหตุอุคมสมบัติ พร้อมคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์-
 เชษฐกรมพระยาคำรงราชานุภาพ (พระนคร: 2505), หน้า 63. กล่าวถึงตำรวจวัง-
 หน้าในคราวที่จะเกณฑ์ไปรบเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2381 "พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวตรัสถามว่าทำไมไพร่หลวงตำรวจวังหน้าจึงเอาไปน้อยนักหนา เป็นอย่างไร
 จำนวนคนมีเท่านั้นคอกหรือ เจ้าคุณผู้ใหญ่ [คิต] กราบทูลว่า ไพร่หลวงตำรวจวังหน้านั้น
 หาตัวมีมากเหมือนกรมไพร่หลวงอื่น ๆ ไม่มีอยู่ที่กรมอยู่ที่กรมละ 4 คน 5 คน เท่านั้น
 ทรงตรัสว่าไพร่หลวงตำรวจวังหน้านั้นน้อยคอกหรือ ?".

² ทำเนียบนามภาคที่ 2 ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถาน-
 มงคล (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462), ทั้งเล่ม.

เรือที่เคยอยู่ในบังคับบัญชาของพระองค์ในครั้งรัชกาลที่ 3 ไปเป็นทหารฝ่ายพระบรมราช-
วังด้วย ดังนั้นจึงเกิดมีทหารบกและทหารเรือของวังหน้าโดยไม่จำกัดจำนวนว่าจะมีมาก
น้อยเท่าใด การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบอำนาจดังกล่าวนี้ นับ
ว่าเป็นการวางนโยบายที่ผิดพลาดมาก เพราะเป็นการสนับสนุนให้กำลังมากเกินไป
ภายหลังจากนั้นพระองค์เองก็ไม่ค่อยจะสบายพระทัยนัก ทรงระแวงเรื่องกำลังทหารอยู่
มาก อย่างไรก็ตาม เป็นเคราะห์ดีที่ไม่เกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในรัชกาลนี้

ในระหว่างรัชกาลนี้ ปรากฏมีข้าราชการฝ่ายวังหน้าเป็นจำนวนมากมาเพิ่มขึ้น
ขึ้น (นอกเหนือไปจากได้รับการแต่งตั้งเพื่อเฉลิมพระบรมราชอิสริยยศแล้ว) เพราะทรง
ดำรงราชสมบัติเป็นเวลานานพอสมควรคือ 15 ปี ดังนั้นบุตรหลานผู้ขึ้นไปเป็นข้าราชการ
วังหน้าได้เติบโตขึ้นก็นำเข้าถวายตัว นับว่ามีข้าราชการรุ่นใหม่เกิดขึ้นมาก จะเห็นได้ว่า
โดยความเป็นเสมือน "พระเจ้าแผ่นดิน" ทำให้พระองค์สามารถที่จะแต่งตั้งข้าราชการได้
ตามพระบรมราชอัชฌาศัย และจะตั้งได้มากน้อยเพียงใดก็ย่อมกระทำได้ ด้วยเหตุนี้เอง
เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ข้าราชการซึ่งต้องลงมาสมทบกับฝ่ายพระบรมมหาราชวัง
จึงต้องจัดพิเศษขึ้นอีกสองกรม คือกรมทหารบกและทหารเรือ เพราะจัดตั้งขึ้นใหม่ในรัช-
กาลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และการบังคับบัญชาทหารอย่างยุโรปยังไม่ได้
รวมขึ้นตรงต่อกระทรวงกลาโหมทุกกรม ทางฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงต้องมอบหน้าที่ให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระยศเป็นสม-
เด็จเจ้าฟ้ากรมขุนพิริยดิศประจักษ์นาคราชบัญชาการทหารบกวังหน้า และมอบหน้าที่ให้กรม-
พระราชวังบวรวิชัยชาญขณะดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญบัญชาการทหารเรือวัง-
หน้าต่อไป

ข้าราชการฝ่ายพระบรมราชวังลงไปสมทบกับฝ่ายพระบรมมหาราชวังได้เพียง
3 ปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต ข้อที่น่าสังเกตก็คือ เมื่อ
สิ้นรัชกาลที่ 4 แล้ว ข้าราชการฝ่ายวังหน้ายังมีตัวบุคคลอยู่มาก ไม่หมดสิ้นเหมือนในรัช-
กาลที่ 1 ที่ 2 และที่ 3 ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช
พวกขุนนางข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล ต้องกลับขึ้นไปรับ

ราชการในวังหน้า ในต้นรัชกาลนี้ อำนาจทางการเมืองตกแก่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ขณะนั้นยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จึงบัญชาสั่งให้บรรดาข้าราชการที่มีสังกัดวังหน้ากลับคืนไปรับราชการในพระราชวังบวรสถานมงคลตามโบราณราชประเพณี รวมทั้งกรมทหารบกทหารเรือที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดขึ้นใหม่ด้วยทั้งสิ้น โดยไม่ได้คำริให้ลดลงตามแบบอย่างกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ก่อนมา เพราะฉะนั้นทั้งข้าราชการและกำลังไพร่พลฝ่ายวังหน้าในรัชกาลนี้จึงมีมากกว่าครั้งใด ๆ ที่เคยปรากฏมา สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ในครั้งนี้น่าจะให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงรักษาระเบียบแบบแผนการงานทั้งปวงที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดไว้ให้คงที่ถาวรสืบไปนั่นเอง แม้แต่การฝึกหัดจัดทหารบกทหารเรือก็จัดอย่างครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ แต่ก็กลายเป็นการวางนโยบายที่ผิดพลาดไป เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลนี้มีได้มีฐานะเป็นเสมือนพระเจ้าแผ่นดิน แต่กลับมีพระอำนาจในการที่จะสะสมกำลังพล กำลังทหารได้เหมือนครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเกิดเหตุการณ์ระดมพลทหารวังหน้าขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2417 และในที่สุดต้องวางกำหนดอัตราจำนวนทหารในหน่วยลงเพื่อให้อยู่เป็นปกติต่อมา

จะเห็นได้ว่า พระอำนาจในการแต่งตั้งข้าราชการของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญในระยะต้น อยู่ในอิทธิพลของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นสิ่งแปลกและใหม่ในวงการนี้ ด้วยมีแต่อยู่ในพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินหรือในพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลโดยตรง อย่างไรก็ตาม ต่อมาในระยะหลังๆ

¹ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 225.

กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการแต่งตั้งด้วยพระองค์เอง¹

การแต่งตั้งข้าราชการวังหน้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตามทฤษฎีควรอยู่ในพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่ในทางปฏิบัติมิได้เป็นเช่นนั้น มีเพียงกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 1 ทั้งสองพระองค์ และกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 3 เท่านั้น ที่ทรงปฏิบัติไปตามทฤษฎี นอกนั้น การแต่งตั้งข้าราชการวังหน้าเป็นไปทำนองของการโอนข้าราชการที่เคยรับราชการในวังหน้าเดิมถ้าหากยังมีตัวบุคคลอยู่ แต่ในกรณีที่ไม่มีตัวบุคคลก็ยอมเป็นพระราชภาระของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องแบ่งปันข้าราชการวังหลวงไปรับราชการในวังหน้า ดังในกรณีกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผลคือผลเสียในการจัดตั้งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นจำนวนมากอีกฝ่ายหนึ่ง คือ

ในค่านผลดี ได้รับผลดีในยามที่ประเทศบ้านเมืองกำลังอยู่ในภาวะสงคราม เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสามารถเกณฑ์ทหารหรือพลรบไปราชการสงครามได้โดยสะดวกดังปรากฏในรัชกาลที่ 1 นอกจากเป็นผลดีแก่ประเทศชาติแล้ว ยังเป็นประโยชน์แก่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเองด้วย เพราะมีโอกาสใช้สอยข้าราชการแสวงหาผลประโยชน์ได้มากกว่าเจ้านายค่างกรมอื่น ๆ เช่นในสมัยรัชกาลที่ 2 กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ทรงกะเกณฑ์ข้าราชการของพระองค์ออกไปทำการค้ากับจีนและหัวเมืองมลายูอย่างมากมาย จนทำให้มีเงินเข้าฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลมากกว่าพระราชวังหลวง จนบางครั้งฝ่ายพระราชวังหลวงยังต้องยืมเงินไปจ่ายเบี้ยหวัดข้าราชการก็มี ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้อาศัยข้าราชการในพระองค์

¹ บัญชีกรมอาลักษณ์ฝ่ายพระราชวังบวร ๖ อ้างในสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 262.

ต่อเรือกำปั่นแดง เรือออกไปค้าขายที่เมืองจีนเป็นจำนวนหลายลำ เคยตรัสบอกเซอร์จอห์น บาวริง ว่า เมื่อ พ.ศ. 2397 เป็นปีที่พระองค์ได้กำไรจากการค้ามาก¹

ส่วนผลเสียที่ได้รับ จะเห็นได้ว่า มีข้าราชการวังหน้าเกิดขึ้นนั้นทำให้ข้าราชการฝ่ายวังหลวง และวังหน้าถือต่างพรรคต่างพวกกัน โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นสมัยแรกที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงเลือกสรรข้าราชการของพระองค์ตามพระอัธยาศัย ซึ่งทำให้ข้าราชการทั้งสองฝ่ายถือเป็นต่างพวกกัน ไม่สามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากความแตกร้าวระหว่างกันเป็นครั้งแรกเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2339 ซึ่งเป็นเวลาที่ว่างสงคราม ได้จัดงานฉลองพระอิฐสมเด็จพระปฐมบรมชนกาธิราช ในงานครั้งนั้นได้จัดโขนกลางแปลงขึ้นระหว่างวังหลวงและวังหน้า เล่นกันค่อนข้างพิสดารด้วยกับสิบขุนสิบรถ โขนวังหลวงเป็นทัพพระรามยกไปทางพระราชวังหลวง โขนวังหน้าเป็นทัพศกัณฐ์ยกออกจากพระราชวังบวรสถานมงคลมาเล่นรบกันในท้องสนามหลวงหน้าพลับพลา ตามท้องเรื่องกองทัพฝ่ายยักษ์ต้องสมมุติเป็นฝ่ายแพ่ทุกคราวไป แต่เมื่อรบกันในคราวนั้นพวกโขนวังหน้าไม่ยอมแพ้ รบกันจนบาดเจ็บล้มตายกันไปบ้างก็มี² นับแต่เสร็จงานสมโภชพระอิฐครั้งนั้นแล้ว ปรากฏว่าความบาดหมางระหว่างวังหลวงกับวังหน้าก็มีขึ้นเรื่อย ๆ กล่าวคือ อีก 6 เดือนต่อมา เกิดบาดหมางเรื่องแข่งเรือและอีก 2 เดือนเศษต่อมาก็ชักพระหัยกันในเรื่อง เบี้ยหวัดและรุนแรงยิ่งขึ้นจนถึงแต่ละฝ่ายเอาปืนขึ้นป้อมกำแพงพระราชวังหันปากกระบอกเข้าหากันเป็นการตระเตรียมสงคราม เหตุการณ์ที่รุนแรงดังกล่าว เกิดจากการกระทำของข้าราชการทั้งสองฝ่าย หลักฐานทางฝ่ายวังหลวงกล่าวว่า ข้าราชการวังหน้าพระยาเกษตรบุญรอดเป็นผู้ตระเตรียมการไว้ก่อน

¹ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam (London: Oxford University Press, 1969), vol. II, p. 257.

² ธนิต อัญไพฑูริ, โขน (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 59-60.

เพราะเห็นเจ้านายทั้งสองไม่ลงรอยกัน เจ้าพระยาธรรมาพิพฒนาข้าราชการวังหลวงล้ม
เข้าจึงไม่ไว้ใจ กราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชพระราชวังใหม่
คงแข็งแรง เกษกนรักษาหน้าทีและเอาปืนขึ้นป้อมบ้าง เกือบจะเกิดการยุทธสงครามต
กัน¹ ส่วนหลักฐานที่บันทึกโดยฝ่ายวังหน้านั้น ก็กล่าวโทษว่าฝ่ายพระราชวังหลวงเกณฑ์
เขมรลากปืนขึ้นป้อมก่อน กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจึงใช้ให้กองอี่ ไปสืบสวน
ความจากพวกเขมร ได้ความว่าเป็นนั้นได้ลากขึ้นเมื่อพิธีตรุษ การที่ทรงขัดเคืองก็เบาบาง
ลง²

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาหลักฐานทั้งสองฝ่ายแล้ว อาจกล่าวได้ว่ากรม-
พระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชไม่ขัดเคือง
กันเองอย่างรุนแรงถึงขั้นจะทำสงคราม หากแต่เป็นพวกข้าราชการทั้งสองฝ่ายที่เข้าใจ
ผิด และถือเป็นต่างพวกกันนั่นเอง ถ้าหากกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทแค้นเคือง
จะทำสงครามอย่างจริงจังแล้ว คงไม่คืนดีเป็นปกติต่อมาอย่างง่ายดายตามคำไกลเกลี่ย
ของสมเด็จพระที่นั่งทั้งสอง³ อย่างแน่นอน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าฝ่ายวังหลวงและวัง-
หน้าจะคืนดีเป็นปกติตลอดมา ฝ่ายวังหน้าก็ยังไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนักเพราะเคยคิด
กบฏชิงราชสมบัติเมื่อสิ้นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทแล้ว แต่ยังไม่ทันได้ประสบผล
ก็ถูกกำจัดเสียก่อน ในรัชกาลต่อ ๆ มา แม้ว่าฝ่ายวังหลวงจะพยายามขจัดปัญหาความ
ไม่สามัคคีระหว่างกัน โดยจัดแบ่งข้าราชการวังหลวงไปอยู่วังหน้าบ้างนั้น ก็ไม่สามารถ

¹ เจ้าพระยาพิภกรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1,
หน้า 255-7.

² พระองค์เจ้ากัมพูฉัตร, นิพนธ์วังหน้า (พระนคร: 2461), หน้า 45-6.

³ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงกรมพระยาเทพสุภาวดีและสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงกรมพระ-
ศรีสุคารักษ์.

จะสบล้างอดีตต่อกันได้ เช่นในรัชกาลที่ 3 เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมอบอำนาจให้กรมพระราชวังบวรมหาดคีฬเสพลเลือกสรรข้าราชการวังหลวงไปเป็นข้าราชการฝ่ายวังหน้านั้น ก็ปรากฏว่าไม่ค่อยมีผู้ใดเต็มใจจะไปนัก ดังเช่นพระยาอัมภันทริกามาตยผู้เป็นตาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมบริพัตรราชานุภาพ ก็ไม่ยอมไปทำราชการในวังหน้าเพราะ "ไม่ขอเป็นข้าสองเจ้า" ¹ ดังนั้นจึงเป็นการเปิดโอกาสใหญ่ที่ไม่ได้ดีในวังหลวงไปแสวงลาภยศทางวังหน้าหลายคน เช่นนายเลี้ยงบตรพระยาจันทราพิศย์ (บุญเรือง) รับราชการในวังหลวงเป็นแค้นหาคเล็กทั้งในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ครั้นเมื่อได้ไปรับราชการในวังหน้าในรัชกาลที่ 3 ได้เป็นจมนอินทรประพาสในกรมวัง ²

เมื่อพิจารณาจากผลดีและผลเสียแล้ว จะเห็นได้ว่ามีผลเสียมากกว่า เพราะเป็นเหตุให้ทั้งสองฝ่ายไม่สามัคคีกัน และอาจเป็นเหตุให้ลูกหลานเป็นสงครามกลางเมืองขึ้นได้ในกรณีที่เจ้านายทั้งสองขัดแย้งกันอย่างรุนแรง ดังเช่นในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการเกิดเหตุร้ายที่รุนแรงที่สุดระหว่างวังหลวงวังหน้า แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นสงครามกลางเมืองเพราะฝ่ายวังหลวงได้ดำเนินนโยบายที่แยบคายกว่าดังจะไดกล่าวในบทต่อไป

การปกครองข้าราชการและพระบวรวงศานุวงศ์

หลักการปกครองข้าราชการวังหน้าของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นพระอำนาจส่วนพระองค์โดยชอบ มิได้ปรากฏหลักฐานกระจ่างชัด เท่าที่ปรากฏหลักฐานพึงจำแนกหมวดหมู่ของลักษณะการปกครองวังหน้าได้ในสามลักษณะ คือ คำนการออกพระราชบัญญัติ การรักษาความสงบสุขภายในวังหน้า และการพิพากษาคดีความต่างๆ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมบริพัตรราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 5.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมบริพัตรราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 256.

หลักการปกครองดังกล่าว อาจกล่าวได้โดยใช้ภาษาสามัญว่าเป็นการปกครองในค่านิติ-
บัญญัติ คำนับบริหารและค่านตุลาการ พระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้ง
สามค่านนี้ แม้จะไม่ใคร่ระบุเป็นสายลักษณะอักษร แต่ก็เป็นที่เข้าใจกันดีว่า ในทางทฤษฎี
แล้วพระองค์ควรจะมีสิทธิโดยเต็มที่ แต่ความเป็นจริงมิได้สอดคล้องตามทฤษฎีโดยสมบูรณ์
ควยในบางกรณีสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินยังทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการจัดระเบียบการ
ปกครองวังหน้าไคควย

ก่อนที่จะวิเคราะห์พระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในการปก-
ครองวังหน้าทั้งสามลักษณะ จะใคร่กล่าวเสียก่อนว่า แนวการวิเคราะห์จะเป็นไปในรูป
ของการใช้หลักฐานที่ปรากฏในสมัยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเท่านั้นเป็นบรรทัดฐานในการวินิจฉัย
เพราะหลักฐานมีน้อยมาก โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับกรมพระราชวังบวรมหาเสนา
รักษ์และกรมพระราชวังบวรมหาศกิตพลเสพบไม่ปรากฏเลย

ค่านนิติบัญญัติ พระอำนาจในค่านนิติบัญญัติ หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการออกกฎ-
หมายควบคุมพระราชวงศานุวงศ์ ข้าราชการและไพร่พลในวังหน้า กรมพระราชวังบวร-
สถานมงคลทรงไว้ซึ่งพระอำนาจโดยสมบูรณ์ในค่านนี้ เข้าใจว่าทรงออกกฎหมายควบคุม
กิจการในวังหน้าได้ทุกประการ แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐานมีประกาศพระราชบัญญัติเพียง
สองฉบับคือ ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องเล่นเบี้ยในพระบวรราชวัง¹ ในรัชกาลที่ 4
และประกาศเกี่ยวกับผู้ร้ายของเบาในพระราชวังบวรสถานมงคล² ในรัชกาลที่ 5 เท่า-

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุ-
สภา, 2503), หน้า 64.

² หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5", สมุดไคคำ, เส้นกินสอขาว,
เลขที่ 2342 ชื่อประกาศฝ่ายพระราชวังบวร ฯ เรื่องผู้ร้ายของเบา จ.ศ. 1244.

นั้น อย่างไรก็ตาม แม้มีเพียงสองฉบับ ก็อาจเป็นหลักฐานยืนยันถึงพระอำนาจในค่านิติบัญญัติได้ก็ หนึ่ง การออกพระราชบัญญัติควบคุมข้าราชการนี้บางครั้งวังหน้าก็ยังแสดงพระอำนาจออกประกาศควบคุมข้าราชการวังหลวงไค้ด้วย ดังปรากฏในรัชกาลที่ 1 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทออกกฎหมายใช้บังคับในวังหลวงดังปรากฏในกฎหมายตราสามดวงฉบับหนึ่งว่า

กฎให้ไว้แก่พระสุรัสวดีชายชวาในนอกให้กฎหมายบอกแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนพระราชวังหลวงทุกหมู่ทุกกรม ด้วยมีพระบัญชาโปรดเกล้ารับสั่งว่า ทุกวันนี้จาไซลอนพระราชวังบวรสถานมงคลเอาขอรับสั่งในกรมพระราชวังบวร ๆ มาขอผู้นบ่าวไพร่แลมาตั้งควยเนื้อความสิ่งใดต่อข้าราชการวังหลวงนั้นล่วงเกินหาหย่างไม่ผิดมิชอบนักหนา แต่ขึ้นสืบไปเมื่อหน้า ถ้าแลจาไซลอนกรมพระราชวังบวร จะเอารับสั่งขอผู้นบ่าวไพร่แลมาตั้งควยเนื้อความสิ่งใดแก่ข้าราชการพระราชวังหลวงนั้นอย่าให้ขาดทูลออง ๆ ผู้ใหญ่ผู้น้อยพระราชวังหลวงเชื่อตอยฟังคำเป็นอันขาดทีเดียว ให้จับตัวเอาผู้นั้นส่งยังกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เร่งให้เอาเนื้อความบังคับทูล ๆ ถ้าแลข้าราชการพระราชวังหลวงเห็นแก่จาไซลอนผู้นบ่าวขอรับสั่งมามีไค้จับกุมส่ง แลรู้กันทำตามสั่งผิดควยรับสั่ง จะเอาตัวข้าราชการผู้นั้น แลจาไซลอนผู้นบ่าวขอรับสั่งมามีโทษคุกกันโดยโทษนูโทษ ให้มะหาคไทยกระลาโหมหมายบอกจงทั่ว กฎให้ไว้ ณ วันประหัศเดือนสิบสอง แรมสิบค่ำ จ.ศ. 1149 ปีมะแม นพศก ¹

¹ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 5, หน้า 357-8.

จะเห็นได้ว่า การออกกฎหมายดังกล่าวนี้ยอมสะท้อนให้เห็นถึงพระอำนาจของพระองค์ได้คือว่า ทรงมีพระอำนาจทัดเทียมพระเจ้าแผ่นดินทีเดียว

ด้านการบริหาร ลักษณะการปกครองอีกด้านหนึ่งคือด้านการบริหารวังหน้า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงไว้ซึ่งพระอำนาจโดยชอบ ท่านองเดียวกับพระอำนาจในค่านิติบัญญัติ แต่ในบางกรณี ราชการบางอย่างยังอยู่ในพระราชอำนาจของฝ่ายพระราชวังหลวงคงจะได้อีกต่อไป การบริหารวังหน้าประการแรก คือ การทูลบารุงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยให้ได้รับความผาสุก โดยการพระราชทานเบี้ยหวัดความยุติธรรมลดหย่อนตามฐานานุศักดิ์ ด้วยการสร้างวังเป็นที่ประทับสำหรับพระโอรสที่ทรงบรรลุนิติภาวะแล้วต้องเสด็จออกประทับวังนอกตามโบราณราชประเพณี¹ ตลอดจนการสร้างมณฑลให้เสนาบดีและขุนนางไ้ทำหน้าที่พิทักษ์ สำหรับเรื่องการเงินเบี้ยหวัดนี้ ฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลไม่ทรงมีทรัพย์สินส่วนพระองค์มากพอที่จะแจกเบี้ยหวัดเอง อำนาจในค่านีจึงตกแก่ฝ่ายพระราชวังหลวง ซึ่งยึดถือเป็นธรรมเนียมมาแต่รัชกาลที่ 1 แล้ว² มีหลักฐานปรากฏในรัชกาลที่ 2 เพียงรัชกาลเดียว ที่กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีฯ บางครั้งไม่ทรงต้องพึ่งพาอาศัยจากพระราชวังหลวง เพราะทรงค่าสำเภามีกำไรมากถึงขนาดทางพระราชวังหลวงต้องขอยืมเงินไปจ่ายเบี้ยหวัดข้าราชการฝ่ายพระราชวังหลวง³ แต่ครั้งสิ้นกรมพระราชวัง-

¹ สมเด็จพระมหาคัมภีร์ราชูปถัมภ์, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), หน้า 32-83.

² หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1127", สมุดไต่คำ, เส้นคินสองขาว, เลขที่ 2, เรื่องประกาศให้พระราชโอรสพระธิดาในพระบวรราชวังทราบเรื่อง เบี้ยหวัด.

³ เรื่องเดียวกัน.

บรมมหาเสนาบุรุษแล้ว ทางพระราชวังหลวงก็รับภาระแจกเบี้ยหวัดให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการตามราชประเพณี

อัคราเบี้ยหวัดประจำกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทางฝ่ายพระราชวังหลวง พระราชทานปีละ 1,000 ซึ่ง อยากรู้ก็ตาม อัคราเบี้ยหวัดสำหรับข้าราชการอาจเพิ่มขึ้นหรือลดลงได้โดยความปรารถนาของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่ที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ 4 และที่ 5 นั้นมีแต่ขอพระราชทานเพิ่มขึ้น เพราะจำนวนข้าราชการฝ่ายวังหน้ามีอัคราสูงมาก การจะพระราชทานให้เพิ่มขึ้นหรือไม่ขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจของพระราชวังหลวง มีใบบอกเมื่อกรมพระราชวังบวรฯ มีพระประสงค์เพิ่มแล้วจะได้รับพระราชทานตามความพอพระทัยก็ตาม เพราะทางพระราชวังหลวงต้องคำนึงถึงเหตุผลและความจำเป็นก่อนสิ่งใด จะเห็นได้ว่าในรัชกาลกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทั้ง 3 พระองค์ก็กล่าวแล้วนั้น มีเพียงสองพระองค์เท่านั้นที่ได้รับพระราชทานเพิ่มเติม คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทนั้น หาได้รับพระราชทานไม่ อันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการขัดเคืองกันระหว่างวังหลวงวังหน้า ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเพิ่มเป็นสองเท่านั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเพิ่มทำเนียบข้าราชการให้ทัดเทียมกับฝ่ายวังหลวง ก็ยอมพระราชทานเบี้ยหวัดเพิ่มตามไปด้วย ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ แม้จะมีไคมีพระอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดินอย่างสมเด็จพระราชบิดา พระองค์ก็ยังได้รับเบี้ยหวัดในอัคราเท่ากัน ด้วยเหตุที่ไม่ได้ลดทำเนียบข้าราชการให้ทยอยลง ประกอบกับมีข้าราชการใหม่ ๆ ที่เป็นลูกหลานของข้าราชการวังหน้าเพิ่มพูนขึ้น จึงมีความจำเป็นต้องให้เบี้ยหวัดเป็นจำนวนมาก จึงจะพอกับความต้องการ ด้วยเหตุนี้เองกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจึงได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดในอัคราเดียวกับในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

จะเห็นได้ว่า การรับเบี้ยหวัดพระราชทานแก่ข้าราชการในวังหน้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เท่านั้นที่มีสถิติสูงสุดสำหรับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แม้จะมีจำนวนข้าราชการมากหรืออาจมาก

กว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้พระราชทาน เพราะสภาวะบ้านเมืองบังคับ ต้องทำสงครามกับพม่าจำเป็นต้องใช้เงินในราชการสงครามมากจึงไม่มีพอที่จะเพิ่มเบี้ยหวัดให้กับข้าราชการในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้

นอกจากเรื่องพระราชทานเบี้ยหวัดแล้ว เมื่อขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ต้องทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของคนในวังหน้า โดยจัดการแต่งตั้งเจ้าพนักงานให้เป็นผู้ราชการให้เค็ดชาก ทั้งปรากฏหลักฐานในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แต่งตั้งท้าวสัทยาบุรุษเป็นผู้ใหญ่ข้าราชการในพระบวรราชวัง ไปรตตั้งจำศาลา จากาน ทนายเรือนโชนคุณเลให้เรียบรอย เพราะก่อนหน้าที่พระองค์ครองราชย์ พระราชวังบวรสถานมงคลว่างมานาน ไม่มีผู้ใดบังคับว่ากล่าวรักษา พระราชวังให้เค็ดชาก จึงเกิดมีคนนอกพระราชวังเข้าไปอาศัยอยู่ในพระบวรราชวังสถานมงคลมาก บางคนก็เป็นนักเลงกระทำกรทุจริตกมี บางคนก็เป็นข้าเจ้าบวนายหลมหนีเข้าไปอยู่บ้างก็มี พวกนี้ก็ได้เข้าคบหากับคนในพระบวรราชวังเล่นเพื่อน ตั้งบ่อนดัว บ่อนแปด บ่อนเกา เล่นหวยและการพนันต่าง ๆ จนสิ้นทรัพย์สิ้น เกิดใจร้ายมาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตาม แม่พระองค์ได้แต่งตั้งเจ้าพนักงานดูแลดังกล่าวแล้ว อีก 2 ปีต่อมา (พ.ศ. 2396) ก็ยังเกิดใจร้ายขึ้นอีก เพราะความประมาทของเจ้าพนักงานในคราวนี้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้วางระเบียบการปกครองให้รักกุมและเขมวงกว่าเคิม ประการแรก ห้ามพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า เจ้าจอม หม่อมพนักงาน ทาวนางจาโชน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยและข้าเจ้าบวนายที่อยู่ในพระบวรราชวังเล่นการพนันทุกชนิด ยกเว้นในเทศกาลตรุษสงกรานต์สี่วันและในวันตรุษจีนสามวัน ประการที่สอง ห้ามคนภายนอกพระบวรราชวังเข้ามาคบหากันกับคนในพระบวรราชวัง และห้ามคนในพระบวรราชวังนำคนภายนอกเข้ามาค้างวันค้างคืนเค็ดชาก ประการที่สาม มอบหมายให้ท้าวสัทยาบุรุษทำบัญชีจำนวนคนเข้าคนออกในพระบวรราชวัง ตลอดจนบัญชีจำนวนญาติพี่น้องบ่าวไพร่ของพระบวรวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยให้เขมวงและรักกุ่มยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันผู้มีนิสัยทุจริตกมีความประพฤติชั่วร้ายเข้ามาก่อความยุ่งยากในพระ-

บวรราชวัง ในขณะที่เดียวกัน พระองค์ก็ใคร่จะวางโทษผู้กระทำผิดว่าเป็นพระบวรราช-
โองการและเจ้าพนักงานที่ละเลยหน้าที่ไว้อย่างรุนแรง ¹

ตามหลักฐานที่ปรากฏนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการวางหลักการปกครองที่รัดกุม
กว่าสมัยใด ๆ เพราะในสมัยรัชกาลที่ 1 การปกครองวังหน้าก็ยังหละหลวมเป็นเหตุให้
มีคนลอบเข้ามาประทุษร้ายกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ อย่างไรก็ตาม แม้
ว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะวางระเบียบในการปกครองให้รัดกุมเพื่อขจัด
โจรผู้ร้ายเป็นอย่างดีแล้วนั้น พระองค์ก็ยังมักพร่องในเรื่องอื่น เช่น ในการไม่ควบคุมให้
เจ้าขุนมูลนายปกครองพวกไพร่ให้ได้รับความสุขจนเกิดเป็นเรื่องใหญ่ได้ ดังเช่นใน พ.ศ.
2400 พวกทหารฉวนวังกาได้รับการปกครองอย่างกดขี่เข้มแข็งจากพวกเจ้าขุนมูลนาย
ฝ่ายวังหน้า จนมาร้องฎีกาขอความเป็นธรรมจากฝ่ายวังหลวง ๆ ให้ไปร้องเรียนกับพระ-
บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็ยังไม่ได้รับความยุติธรรม จึงก่อเหตุอื้ออึงของสุม
กันกินเหล้า ตีกองบ้าง เป่าแตรบ้าง ชุมนุมกัน เพราะขอพึ่งฝ่ายวังหลวงก็ไม่ยอมรับ
ทางวังหน้าก็ไม่ให้ความยุติธรรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกรงจะลุกลาม
เป็นเหตุเสียจึงได้เข้าช่วยเหลือ ² การที่วังหลวงมีสิทธิเข้าไปปกครองให้ความสุขแก่คน
ในวังหน้าในบางกรณีนี้อาจกล่าวได้ว่า วังหน้าเป็นแต่เพียงผู้รับมอบหมายหน้าที่ดูแลคน
จำพวกหนึ่ง คือ พวกวังหน้าแทนพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า กรมพระราชวังบวรวิชัย-
ชาญทรงวางระเบียบการปกครองอย่างไร แต่อาจสันนิษฐานได้ว่า คงต้องมีภาระยุ่ง-
ยากมากกว่าในสมัยใด ๆ ทั้งนี้เพราะเป็นสมัยที่มีพระราชวงศ์และข้าราชการมาก

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 64.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งที่ 5
(พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469), หน้า 157-8.

มายนัก ดังนั้น การปกครองอาจไม่ทั่วถึงและขาดตกบกพร่องไปบ้าง เพราะปรากฏหลักฐานว่าเจ้านายฝ่ายวังหน้ามักก่อเหตุวุ่นวายอยู่เสมอ เช่น พระองค์เจ้าพรหมเมศ (พระอนุชาต่างพระมารดา) ได้ประพฤติกินเหลวไหล ชุกพระอุโบสถวัดมหาธาตุทุกวัน ห้ามปรามก็ไม่เชื่อฟังฝ่ายพระราชวังหลวงจึงต้องจับกุมคุมขังไว้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญว่า

อนึ่ง เมื่อเวลาเธอไปเที่ยว อยู่ข้างนี้สมเด็จกรมพระฯ [สมเด็จกรมพระยาบรมมหาราชวัง] ทรงแจ้งความมาให้ฉันทราบว่า เจ้าพรหมเมศ ฯ มาชุกพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ห้ามปรามก็ไม่ฟัง ครั้นมอบตัวให้พระยาพิพัฒน์เพียรขึ้นไป ก็ว่าไม่มีอะไรจะให้กิน เจ้านั้นเวียนมาชุกอยู่ทุกวันไม่รู้หยุด ฉันจึงสั่งให้เอาตัวมาขัง ถ้าเห็นว่าเกะกะวากลาวไม่ฟัง จึงให้ลาวโซ่วไว้แล้ว บัดนี้เธอก็กลับมาแล้ว ฉันขอส่งคืนให้ใครมารับตัวไป

อนึ่ง ได้ทราบข่าวว่า เจ้าพรหมเมศนี้บ่าวไพร่ก็ไม่มี มีแต่มารดา บิดนางแกงเกงขาก้วยตัวเดียวดูเป็นที่สังเวชนัก เจ้าอื่น ๆ ที่ว่าเที่ยวชอกแซกอยู่อย่างนี้ยังอีกหลายคนขอให้เธอคิดอ่านแก้ไขเสีย พยายามให้เป็นทีเสียมเสียดพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร, ร. ที่ 399/41, วัน 3/11 จ.ศ. 1241 (9 ธันวาคม 2422), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

แต่ที่ร้ายแรงกว่ากรณีพระองค์เจ้าพรหมเมศ ก็คือแก่ความประพฤติของพระองค์เจ้าภาณุ-
 มาศ และพระองค์เจ้าเจ๊กโถม ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้อง
 ตักเตือนให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญควบคุมให้เข้มงวดยิ่งขึ้น สำหรับความประพฤติ
 ของพระองค์เจ้าทั้งสองนี้ ผู้เขียนไม่อาจค้นพบได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร แต่เมื่อ
 พิจารณาจากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็
 สะท้อนให้เห็นว่าเป็นความประพฤติที่ร้ายแรงมาก

ก๊วยฉันได้รับจดหมายเชอทราบความทุกประการแล้ว เจ้าภาณุมาศกับ
 เจ้าเจ๊กโถมทำการหยามคายหมิ่นประมาทเกินนัย มีความผิดมากแต่ครั้ง
 เราจะทำโทษอย่างอื่นตามอย่างแต่ก่อน การก็จะโค้งงอไปเป็นที่เสื่อมเสีย
 พระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เชอเอาตัวมา
 ถามเสียทั้งสองคน ถวายเป็นสังข์ทองกันแล้ว ให้จำตรวนกักขัง ให้เป็น
 การกวดขันทั้งสองคนตามความผิดอันหนัก

แต่คงจะมีคนที่สมรู้เป็นใจแลนายประตูทั้งข้างหน้าข้างใน ควรจะต้อง
 เขียนจำตามอาญาที่ทำความผิด แลไม่รักษาการในตำแหน่งจะไต่ไม่มีความ
 ประมาทสืบไปภายหน้า แลแต่เธอจะลงโทษตามที่ผิดมากผิดน้อย

แต่การเป็นขึ้นไต่ถึงเพียงนี้ไม่เคยมีแบบอย่างมาเลย เป็นที่เสียใจ
 แลเป็นที่ทราทว่าหนัก การต่อไปเชอต้องศึกษารักษาให้แข็งแรงขึ้นให้จง
 ได้ ก้าวพ่วงแห่งไต่คำเป็นที่ล่อแหลมควรจะก่อเสิมเสียให้ทุกแห่งให้มีคน
 พิทักษ์รักษา อย่าให้เป็นการหละหลวมเป็นเช่นครั้งนี้ไต่อีก การครั้งนี้ยัง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ยังเป็นเคราะห์ที่ไม่ไปไกล ถ้าไปไกลเราจะไต่ความอภัยกลัวนี้ยิ่งนัก
ขอให้เธอใส่ใจกำชับกำชากันให้จงมาก ¹

จากที่ยกพระราชหัตถเลขาทั้งสองฉบับนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงความยุ่งยากใน
การที่จะปกครองให้ทั่วถึงได้ ในขณะที่เดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของฝ่าย
พระราชวังหลวงที่มีสิทธิที่จะคัดค้าน แนะนำถวายความเห็นควบคุมพระญาติพระวงศ์ฝ่าย
วังหน้าได้ด้วย

การบริหารวังหน้า นอกจากจะพระราชทานเบี้ยหวัดให้ทุกถ้วนหน้า และควบคุม
ดูแลเอาใจใส่ให้ความสงบสุขภายในพระราชวังบรรสถานมงคลแล้ว การบริหารวังหน้า
ในประการสุดท้ายอันเป็นสิ่งสำคัญไม่อาจลืมได้ คือ การใช้สอยข้าราชการวังหน้าให้
ปฏิบัติภาระหน้าที่เพื่อประเทศชาติทั้งในด้านการทหารและพลเรือน

ในด้านการทหาร กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการ
ฝึกหัดทหารจึกเข้าเป็นกองทัพบก ทหารเรือ เพื่อเตรียมพร้อมในราชการสงคราม และจึก
เป็นกองทัพอัยวังหน้า ดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 3 และสมัยรัชกาลที่ 4
ทั้งจะได้กล่าวต่อไปในหัวข้อพระอำนาจในด้านการทหาร ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัย-
ชาญก็ได้ดำเนินรอยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระราชบิดา ทรงฝึกหัดทหารวังหน้าให้เป็นไปใน

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราช-
วังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{345}{46}$, วัน 4₃ 10 ค่ำ จ.ศ. 1246 (17 กันยายน 2427), ใ้จาก
นายณัฐฤทธิ สุทธิสงคราม.

ท่านองเดียวกัน และประกอบการศึกษาพระองค์ทรงสั่งซื้อตำราศึกษาจากต่างประเทศด้วย¹

ในยามสงบ ข้าราชการวังหน้ามีหน้าที่ในการปกครองประเทศเช่นเดียวกับ ข้าราชการวังหลวง การใช้สอยข้าราชการวังหน้ามิใช่อยู่ในพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเพียงพระองค์เดียว วังหลวงก็มีพระราชอำนาจและสิทธิโดยสมบูรณ์ที่จะใช้สอยได้ด้วย ตลอดรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ปรากฏว่าข้าราชการวังหน้ามักถูกเกณฑ์ไปร่วมทำงานที่ต้องใช้คนจำนวนมาก เป็นคนว่าทำงานชุกครากอกำแพงเมืองในรัชกาลที่ 2 ทำหน้าที่เป็นขุนนางนั่งเฝ้ารับแขกเมือง และเข้าชวบนแดพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นต้น ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 แม้วังหน้าในรัชกาลนี้ได้รับการสถาปนาให้ดำรงพระบวรราชอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน การใช้สอยข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวัง ก็มีไค้อยู่ในความรับผิดชอบของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงผู้เดียว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสงวนสิทธิและอำนาจในการใช้สอยในปฏิบัติตามพระราชประสงค์ได้ ด้วย เพราะทรงเห็นว่าถึงจะเป็นข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวัง แต่ก็ไม่สำคัญไปกว่าการเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ ดังนั้นข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวังที่พระองค์ทรงใช้สอยมีหลายครั้ง เป็นคนว่า ทรงใช้สอยข้าหลวงฝ่ายพระบวรราชวังออกไปเกินส่วน²

¹ หอสมุทแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5", สมุทไทคำ, เส้นกินสองขา, เลขที่ 176, มีที่ 19 ฉบับที่ 5, เรื่องกงสุลสยาม ณ ลอนดอนกรมทูลกรมพระราชวังบวร ฯ.

² คือการออกไปรังวัด ตรวจและนับต้นไม้มีผลในสวนของราษฎรตามเขตต่าง ๆ เพื่อกำหนดเก็บอากร เป็นรายปีเข้าพระคลังมหาสมบัติ อากรที่เก็บนี้เรียกว่าอากรสวนใหญ่ หรือสัมพัทธ์.

ร่วมกับข้าหลวงฝ่ายพระบรมมหาราชวัง¹ ใน พ.ศ. 2396 ส่วนในราชการต่างประเทศ
ข้าราชการฝ่ายพระบรมราชวังได้รับเลือกเป็นตัวแทนฝ่ายวังหน้า รวมเป็นคณะทูตเดินทาง
ไปเจริญสัมพันธไมตรี ณ ต่างประเทศอีกด้วย เช่น ในการส่งทูตไป ณ ราชสำนักในประ-
เทศอังกฤษใน พ.ศ. 2400 จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ซึ่งเป็นปลัดกรมพระตำราวจนมายังในพระ-
บรมราชวังได้รับเลือกเป็นศรีทูต ยังมีขุนสารวัด พนักงานพระแสงในพระบรมราชวังเป็นผู้
กำกับเครื่องราชบรรณาการในครั้งนั้นด้วย² สำหรับในคานการศาล พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงใช้สอยข้าราชการฝ่ายวังหน้าได้เช่นกัน ดังปรากฏในพระ-
ราชหัตถเลขาทรงมีไปถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2406 มีใจความ
ตอนหนึ่งว่า

...จึงได้สั่งไว้แก่พระยาธัญญา [ข้าราชการฝ่ายพระบรมราชวัง]
เป็นคำชาคว่า อย่าคิดว่า เป็นข้าหลวงวังหลวงดูวังหน้าเลย หังบ้านหัง-
เมืองนั้นแลถ้าที่ไหนแห่งใดเกิดความวิวาทที่รันทัดแห่งใดซึ่งวังราวสคม
กัน มีผู้ฟ้องร้องบอกเล่าก็ สืบรู้ก็ ถ้าสืบรู้ว่าพวกไทยสู้บ่ได้ก็ ใคร ๆ
ทำเงินแดงก็อย่าให้เสียที่เสียเวลาเลย จงให้ตำราวจนในพระบรมราช-
วังที่เคยใช้สอยดูจะใช้สอยได้ให้ไปเกาะครองจับกุมมาว่ากล่าวชำระ
เอาเถิด จงเป็นศารับสั่งของฉันทศาลหนึ่งด้วย ช่วยรักษาแผ่นดินให้ราย-
คาบเถิดเพราะจะนั่งให้โจทก์มาฟ้องกันตามกระทรวงให้ลูกขุนสั่งฟ้องให้

¹ ตำนานภาษาไทย บางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ, นับเป็นลัทธิธรรมเนียมภาคที่ 16 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรธ-
ชนากร, 2466), หน้า 26-7.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งที่ 5,
หน้า 10, 22-3.

ผู้ประทับ ๆ ไปศาล แลให้ขุนศาลทอโคจรคทาหมายตามธรรมเนียมอย่าง
แพ่ง ความอาญาสามัญแล้ว อายผู้รายผู้ครุทิวจะหนีเสีย จะติดตามกันไม่
ทันหวังที่... 1

และในการใช้สอยพระยาอัญญาณี พระองค์ได้พระราชทานเบี้ยหวัดเพิ่มขึ้นอีกจากที่พระบาท-
สมเด็จเจ้าพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานอีก 80 บาทบ้าง 100 บาทบ้างทุก ๆ ปี 2

จากตัวอย่างทั้งสามดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า ข้าราชการฝ่ายพระบวร-
ราชวังไม่เพียงแต่อยู่ในพระบวรราชอาณาจักของฝ่ายพระบาทสมเด็จเจ้าพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่-
หัวเท่านั้น พระเจ้าแผ่นดินยังทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจใช้สอยได้ตามพระราชอัชฌาศัยได้
ทุก

ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 การใช้สอยข้าราชการวังหน้าก็เป็นไปในทำนองเดียวกับ
ในรัชกาลที่ 4 กล่าวคือ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญมิได้มีสิทธิแต่ผู้เดียว ฝ่ายพระราช-
วังหลวงทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการกะเกณฑ์ใช้สอยได้ตามพระราชอัชฌาศัย เป็นต้น
ว่า ในราชการสงครามและการป้องกันพระราชอาณาจักก็ทรงกะเกณฑ์เอาข้าราชการ
วังหน้ามาช่วยงาน เช่น ในราชการทัพปราบฮ่อใน พ.ศ. 2426 นั้น ก็ได้กะเกณฑ์พวก
แขกอาสาจามาช่วยหอกเป็น 3 เช่นเดียวกับการเกณฑ์คนในวังหลวง ในค่านการป้องกัน

1 หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4", สมุทโศภ, เส้นคินสอขาว,
เลขที่ 336, เรื่องพระบรมราชโองการถึงพระบาทสมเด็จเจ้าพระปิ่นเกล้า ฯ เรื่องนายศรี
ผู้ราย.

2 เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

3 กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เลขที่ บ.1.5/4, ร. ที่ $\frac{364}{45}$, พระราช-
หัตถ์เลขาพระบาทสมเด็จเจ้าพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, วัน
7-11 จ.ศ. 1245 (6 ตุลาคม 2426).

กันพระราชอาณาเขต ก็ไต่กะเกณฑ์คนในวังหน้าเข้าประจำการรักษาเมืองหน้าด่านให้มั่นคงทั้งทางบกและทางทะเลเมื่อ พ.ศ. 2428 ¹ นอกจากนี้ ในราชการพระราชพิธีก็ทรงกะเกณฑ์ข้าราชการวังหน้าที่มีความสามารถเฉพาะอย่างมาช่วยตามพระราชอัชฌาศัย เช่น ในงานพระเมรุสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ใน พ.ศ. 2423 พระองค์ก็ได้กะเกณฑ์พวกช่างร่าง ช่างเรือ ช่างทหาร ช่างสลัก ² และผู้ที่มีความชำนาญในการทำแกสมช่วย ³ ในการที่ข้าราชการฝ่ายวังหน้า จำต้องไปทำราชการ หรือ ไปช่วยราชการวังหลวงนั้น ทางฝ่ายวังหลวงก็ต้องถวายพระเกียรติในพระอำนาจของวังหน้าด้วยเหมือนกัน มิไต่กะเกณฑ์เอาโดยพลการ ก่อนจะกะเกณฑ์ต้องมีพระราชหัตถเลขาแจ้งให้ทราบก่อนขอประทานอนุญาตก่อนทุกครั้ง

อนึ่ง ในการโยกย้ายข้าราชการวังหน้า จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จสวรรคต ซึ่งเป็นโบราณราชประเพณีที่ข้าราชการวังหน้าต้องลงมาสมทบข้าราชการวังหลวง แต่ในยามที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลดำรงพระชนมชีพอยู่ ข้าราชการวังหน้าก็มีโอกาสที่จะถูกโยกย้ายไปรับราชการในวังหลวงได้เหมือนกัน

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{167}{47}$, วัน 2 $\frac{13}{13}$ 6 จ.ศ. 1247 (11 พฤษภาคม 2428), ได้จากนายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{212}{42}$, วัน 6 $\frac{12}{11}$ 11 ค่ำ จ.ศ. 1242. (15 ตุลาคม 2423), ได้จากนายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{308}{42}$, วัน 2 $\frac{3}{3}$ ค่ำ จ.ศ. 1242. (7 กุมภาพันธ์ 2424), ได้จากนายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

ในการโยกย้ายไปรับราชการในวังหลวงนี้ พระเจ้าแผ่นดินจะทรงกระทำตามความพอพระทัยหาได้ไม่ ต้องทรงปรึกษาและขอประทานอนุญาตจากกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสียก่อน ซึ่งก็ยอมแสดงให้เห็นว่าทรงถวายความเคารพและยำเกรงในพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ดังปรากฏในรัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งที่พวกทหารญวนวังหน้าก่อการวุ่นวาย เนื่องจากไม่พอใจการปกครองอันกดขี่ข่มเหงของเจ้าขุนมูลนายวังหน้าดังกล่าวแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โยกย้ายพวกญวนที่สมัครใจมารับราชการในวังหลวง เรื่องราวจึงสงบ การโยกย้ายพวกญวนดังกล่าวนี้ พระองค์หาได้กระทำโดยพลการไม่ พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาขอพระบวรราชานุญาติจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยถูกต้องตามธรรมเนียม ในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ได้จัดคนไปแทนจำนวนไพร่ญวนให้เรียบร้อยด้วย มิได้มีเจตนาจะขี้กยอกถ่ายถอนผู้คนมา ที่ทรงกระทำไปก็เพื่อป้องกันมิให้เกิดเป็นศิวเหี้ย ขึ้นนั่นเอง ¹ การที่พระองค์ทรงยำเกรงในพระบวรราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ในคานนี้ อาจเพราะรัชกาลนี้กรมพระราชวังบวรฯ ได้รับการสถาปนาเสมอพระเจ้าแผ่นดิน ในรัชกาลก่อน ๆ อาจจะไม่จำเป็นจะต้องเกรงพระอำนาจของฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในคานนี้ เพราะข้าราชการวังหน้าก็เปรียบเสมือนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานนี้อาจจะไม่ถูกต้องก็ได้ เพราะไม่มีหลักฐานปรากฏแต่ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นรัชกาลที่มีความยุ่งยากทางการเมืองภายใน ดังนั้นในการโยกย้ายข้าราชการวังหน้าจึงกระทำได้โดยพระราชอำนาจด้วย ดังปรากฏในคำประนีประนอมภายหลังเหตุการณ์ร้ายแรงครั้งนั้นว่า "ขุนนางข้าราชการที่ในพระราชวังบวร ฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะต้องพระราชประสงค์ผู้ใด] ก็จะมีพระบรมราชโองการขอมมา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัววรมครั้งที่ 5, หน้า 157-8.

ตั้งแต่งตามเคยมาแต่ก่อน" ¹

ถึงนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาขอประทานอนุญาตจากกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทุกครั้งนี้ ก็เป็นแต่เพียงบอกกล่าวให้ทรงทราบเท่านั้นเอง เช่น ในพระราชหัตถเลขาขอประทานโอนไพร่ชื่อนายหรั่ง ฉับบั้ง ² กับพระราชหัตถเลขาขอประทานนายแพทยประจำพระราชวังบวรสถานมงคลมารับราชการในวังหลวงอีกฉับบั้ง ³

ส่วนพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญที่จะขอพระราชทานข้าราชการวังหลวงนั้น ก็ถูกกำหนดไว้ว่า "ถ้ากรมพระราชวังบวรจะตองพระประสงค์ขาราชการผู้ใดในพระบรมมหาราชวัง ก็ใ้โองมากราบบังคมทูลพระกรุณาขอ แล้วแต่จะไปรคเกล้าฯ" ⁴ ดังนั้นพระองค์จะใช้พระอำนาจนำข้าราชการวังหลวงไปใช้สอยตามอัชฌาศัยหาได้ไม่

กานตุลาการ การปกครองวังหน้าคานสุดท้ายคือกานตุลาการ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการพิพากษาคดีความในพระราชวัง-

¹ รัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มหาบุรุษ, (พระชนคร: 2504), เล่ม 2, หน้า 1871-2, "ภาคผนวก".

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เลขที่ บ.1.5/4, ร. ที่ $\frac{303}{45}$, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, วัน 2-10 ค่ำ จ.ศ. 1245 (17 กันยายน 2426).

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เลขที่ บ.1.5/4, ร. ที่ $\frac{482}{45}$, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, วัน 5-1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (20 ธันวาคม 2426).

⁴ รัชสมัย สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

บวรสถานมงคลใดโดยเด็ดขาด จะเห็นได้จากประกาศในรัชกาลที่ 4 สองฉบับ ซึ่งประกาศใน พ.ศ. 2401 ฉบับหนึ่ง และใน พ.ศ. 2406 อีกฉบับหนึ่ง ในประกาศฉบับแรกเป็นการระบุถึงพระบวรราชอานาจในการพิพากษาคดีความของไพร่ที่สังกัดในพระบวรราชวัง¹ และอีกฉบับหนึ่ง เป็นการระบุคดีความของเจ้านายในพระบวรราชวัง² ซึ่งทั้งสองฉบับก็เป็นการแบ่งปันพระราชอำนาจให้อยู่ในความรับผิดชอบของฝ่ายพระบวรราชวังโดยเด็ดขาด ยกเว้นในกรณีที่เป็นคดีความที่สำคัญและเป็นภัยต่อแผ่นดินเท่านั้น ที่จะต้องอยู่ในพระราชอำนาจของฝ่ายพระราชวังหลวง³ สำหรับการพิพากษาคดีความนั้น ในกรณีที่โจทก์และจำเลยเป็นคนสังกัดวังหน้าและวังหลวง พระเจ้าแผ่นดินก็จะไม่ทรงเอาเปรียบจะพระราชทานพระอำนาจแก่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อพิพากษาคดีความร่วมกัน ด้วยความยุติธรรม ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องคดีความที่นาระหว่างพระองค์เจ้าบงกชเจ้านายฝ่ายพระบรมมหาราชวัง พระราชชนกคณาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นจำเลยกับนายทองเป็นคนสังกัดฝ่ายพระบวรราชวังได้เป็นโจทก์ฟ้องร้องกล่าวหาว่าพระองค์เจ้าชายบงกชขอโก่งกินา ต่อมาคดีความก็บานปลายกลายเป็นพระองค์เจ้าบงกชเป็นโจทก์ฟ้องพระยาอัมภาเป็นจำเลย เนื่องด้วยคดีความนี้เกิดขึ้นระหว่างคนในสังกัด

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 146-8.

² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411 (พระนคร: เจริญทองการพิมพ์, 2511), หน้า 78-9.

³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404, หน้า 146-8.

ฝ่ายวังหลวงและวังหน้า ดังนั้นผู้ที่จะพิจารณาคดีจึงต้องเป็นวังหลวงและวังหน้าร่วมกัน¹

นอกจากกรมพระราชวังบวรสถานมงคลจะทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการพิพากษาคดีในวังหน้าโดยตรง และร่วมพิพากษาคดีกับวังหลวงในกรณีดังกล่าวแล้ว ในบางกรณีก็ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการพิพากษาคดีความที่เกิดขึ้นในวังหลวงได้อีกด้วย เช่น ในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมอบพระราชอำนาจให้ในคราวเสด็จประพาสหัวเมือง² แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือ ในยามที่พระเจ้าแผ่นดินประทับในพระนคร พระองค์ได้แสดงพระอำนาจในการพิพากษาคดีวังหลวงได้ ซึ่งนับว่าเป็นวิวัฒนาการพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่นับว่าสูงสุด ซึ่งปรากฏขึ้นในรัชกาลที่ 4 อันเป็นรัชกาลที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้รับการสถาปนาเสมอ "พระเจ้าแผ่นดิน" เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตรงกับ พ.ศ. 2404 หลักฐานที่สนับสนุนข้อเสนอนี้เป็นการยืนยันถึงพระบวรราชอำนาจของพระองค์นั้น เป็นลายพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเนื้อความโดยย่อดังนี้คือ คดีความที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพิพากษาคดีในครั้งนั้น เป็นคดีความเรื่องนางนมพระองค์เจ้าเจ๋งที่ร้องขอออกจากเป็นนางนม ซึ่งศาลก็ได้ตัดสินไปตามความต้องการของโจทก์ แต่พระองค์เจ้าหญิงในกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ไม่พอพระทัยในคำตัดสินของศาลในพระบรมมหาราชวัง จึงนำความเข้ากราบทูลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๆ จึงได้เสด็จมาประทับอยู่ที่ศาลาลูกขุน และทรงตัดสินคดีไปโดยให้นางนมแพศความ ยังไม่ทรงอนุญาตให้ออกไปจากพระบรมมหาราชวังจนกว่าพระองค์เจ้าเจ๋งจะ

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221", สมุดไต่คำ, เส้นคินสอขาว, เลขที่ 44, เรื่องจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องความฎีกา.

² หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4", สมุดไต่คำ, เส้นคินสอขาว, เลขที่ 334, เรื่องโปรดเกล้าให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รับพิจารณาฎีกาในเวลาที่ไม่เสด็จอยู่ในพระนคร.

คนมาพบใหม่โดยมีผลในอันใด
 ที่ไม่พบในกรณที่มีไม่พบ
 มริตถองพระซึ่งมีคตีกิษฐ์ต่อ
 บุกปลงข้อที่ใด ๆ ละไว้รอตาม
 อุตินในอันพบตามมา/จากพื้น
 เวลาใคร่หรือ มีต่อในอันพบ
 ลมจากพื้นในอันใคร่หรือ
 ทารองใจ ทารองใจได้มณฑล
 ค่ำใจปลงใจปลงใจปลงใจ
 ฝนตามหลัง ก็ต่อใจปลงใจ
 ใจตามใจปลงใจปลงใจปลงใจ
 ใจปลงใจปลงใจปลงใจปลงใจ

ลายพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ว่าด้วยเรื่อง ทรงมอบพระราชอำนาจในการศึกษาภาคศึกษา
 แก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวเสด็จประพาสหัวเมือง

เปลี่ยนมาเสวยนมนางนมคนอื่นได้เสียก่อน¹ การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบวรราชอำนาจมาตัดสินคดีความในพระบรมมหาราชวังครั้งนั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระทัย ได้กล่าวคำหนักใจเขียนไว้ว่าไม่รักษาแบบแผนของการพิพากษาคดี เป็นการตัดสินที่ไม่ยุติธรรม เห็นแก่เจ้านาย เป็นการใส่พระบวรราชอำนาจในทางที่ผิด²

อันที่จริง เรื่องพระบวรราชอำนาจในศาลนี้ แม้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระบวรราชอิสริยยศเสมอเหมือนพระเจ้าแผ่นดิน แต่ในเรื่องการพิพากษาคดีนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีพระราชประสงค์มิให้ท้าวท้าวด้วยกัน โดยได้เคยออกประกาศไว้ใน พ.ศ. 2401 ระบุถึงคดีเป็นสัดส่วนไว้แล้วว่า ถ้าเป็นคดีความเกิดขึ้นในสังกัดพระบวรราชวังก็เป็นความรับผิดชอบในฝ่ายพระบวรราชวัง ถ้าเป็นคดีความเกิดขึ้นในสังกัดฝ่ายพระบรมมหาราชวังก็เป็นความรับผิดชอบในฝ่ายพระบรมมหาราชวัง³ แต่ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2404 ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับพิจารณาตัดสินคดี โดยสร้างความไม่พอพระทัยให้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวแล้ว ทำให้หลักการพิพากษาคดีไม่เป็นไปตามหมายประกาศที่ทรง

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223", สมุดไทย, เส้นดินสอดขาว, เลขที่ 89, ชื่อจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ถึงพระยาศรีพิพัฒน์เรื่อง พระราชสาส์นไปถึงควีนวิกตอเรีย และความพิศดารในการตัดสินความของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ.

² หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223", สมุดไทย, เส้นดินสอดขาว, เลขที่ 119, ชื่อประกาศเรื่องสุริยุปราคา. และเรื่องการตัดสินความของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า.

³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404, หน้า 146-8.

บัญญัติไว้ พระองค์จึงทรงประกาศว่าใน พ.ศ. 2406 ระบুদ্ধีความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะที่เป็นคดีของเจ้านาย เพื่อป้องกันมิให้ฝ่ายพระบรมราชวังและฝ่ายพระบรมมหาราชวังปฏิบัติงานกัวยากกัน โดยทรงระบุลงไปอย่างชัดเจนว่า เป็นการประกาศพระราชมัญญัติรับฟ้องความเจ้านายโดยเฉพาะว่า ถ้าเป็นความในพระบรมราชวัง ให้เป็นหน้าที่ของฝ่ายพระบรมราชวัง ถ้าเป็นความในพระบรมมหาราชวังก็เป็นหน้าที่ของฝ่ายพระบรมมหาราชวัง¹

ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในค่านนี้ แม้จะมีใค้ดำรงพระอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดินอย่างสมเด็จพระราชบิดา และแม้จะมีประกาศลดพระอิสริยยศใน พ.ศ. 2418 แล้วก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงกัวยากพระอำนาจหน้าที่ในค่านนี้ พระองค์มักส่งเรื่องราวคดีความที่เกี่ยวข้องกับวังหน้าหรือเรียนไปยังพระองค์ ไปให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญพิพากษาคดีตามกฎหมายบ้านเมืองเองทุกครั้ง ดังเหตุผลที่พระองค์ทรงส่งมาให้วังหน้าจัดการในคดีความของพระยาพิไชยบุรินทร์ซึ่งเป็นขุนนางวังหน้าคนหนึ่งว่า "ฉันเห็นว่ากรรเรื่องนี้โจทจำเลยแลตราการก็เป็นคนในวังหน้าไม่เกี่ยวข้องอันใดแก่ตัวฉัน... ควรจะผ่อนผันบ้างตามสมควร เธอจะจัดประการใดก็ขอให้จัดการตามที่เห็นควร"² ไม่เพียงแต่คดีความที่เกี่ยวข้องกับข้าราชการวังหน้าเท่านั้น คดีความที่เกิดขึ้นระหว่างพระราชวังสนามจันทร์ที่เป็นคนในวังหน้าโดยตรง พระองค์ก็ส่งไปให้กรมพระราชวังบวรวิชัย-

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411, หน้า 78-9.

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เลขที่ บ.1.5/4, ไปรเวต, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวรฯ, วัน 4⁵ 4 กั จ.ศ. 1243 (22 กุมภาพันธ์ 2425).

ชาวยุติการให้ลู่วงไปทุกครั้ง เช่น กติความพระองค์เจ้าโต¹ เป็นต้น ส่วนคดีที่เกิดขึ้นระหว่างเจ้านายวังหน้ากับข้าราชการฝ่ายพระราชวังหลวงนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ดำเนิรนโยบายแบบเดียวกับสมเด็จพระราชบิดา โดยไม่ทรงเอาไรต์เอาเปรียบหรืออิทธิพลพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสียทีเดียว พระองค์จะพระราชทานอำนาจให้รวมปรึกษากติสนคดีความ เพื่อดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรมมากกว่าที่จะเห็นแก่ญาติพี่น้อง กติความที่พระองค์ทรงมอบให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญช่วยตัดสินพิพากษาคดีในกรณีดังกล่าวนี้ ได้แก่ กติความที่คืนของพระองค์เจ้าโสมนัสพิท (วังหลวง)² กติความพระองค์เจ้าธานี (วังหน้า) กับพิศบุตรพระยาภาสกรวงษ์เรื่องทาส³ กติหม่อมเจ้ากลาง (วังหน้า) ยืมโต๊ะเงินของกรมหมื่นสวัสดิวรางสวัสดิ์แล้วไม่คืน⁴ นอกจากนี้

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{130}{44}$, วัน 6- $\frac{4}{5}$ ค่ำ จ.ศ. 1244 (4 สิงหาคม 2425), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{54}{40}$, วัน 2- $\frac{3}{7}$ ค่ำ จ.ศ. 1240 (3 มิถุนายน 2421), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{252}{44}$, วัน 1- $\frac{9}{11}$ ค่ำ จ.ศ. 1244 (5 พฤศจิกายน 2425), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

⁴ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{537}{45}$, วัน 4- $\frac{3}{3}$ ค่ำ จ.ศ. 1245 (30 มกราคม 2426), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

เป็นคดีที่คืนระหว่างหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้านุค (วังหน้า) กับพระยาราชาโยธา¹ เป็น-
 คน ผลของการพิพาทขาดความต่าง ๆ ก็ก่อให้เกิดเป็นผลที่พอใจของพระบาทสมเด็จพระ-
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก โศภิตรัชสมเขยไวยหลายครั้ง เช่นในเรื่องคดีความที่คืนระหว่าง
 หม่อมเจ้าในพระองค์เจ้านุค พระองค์ไศตรัสชมเขยไวยคนหนึ่งว่า "...ในครั้งนี่เขยก็ได้
 แบ่งปันสิ่งที่มีเรือนให้แล้วนั้น ก็เป็นการถือฤกษ์ของตามแบบอย่างที่ดีนั้นทำอยู่แล้ว..."² และ
 อีกคดีความหนึ่งที่เกี่ยวข้อง เบื้องควยข้าราชการวังหน้าไปสักเลขฝ่ายวังหลวงมาไว้ในวังหน้า³
 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ไศวาระส่งคืนไปวังหลวง ในครั้งนี่พระบาทสมเด็จพระจุล-
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสชมว่า "...ฉันชอบใจเขยที่เห็นแก่ราชการแผ่นดิน จักการตลอด
 ไปไต่โดยเร็วดังนี้"⁴

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราช-
 วังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{353}{46}$, วัน 5⁶-11 ค่ำ จ.ศ. 1246 (25 กันยายน 2427) และ
 ร. ที่ $\frac{491}{46}$, วัน 2¹⁵-12 ค่ำ จ.ศ. 1246 (17 พฤศจิกายน 2427), ไต่จากนายฉัตรฐิติ
 สุทธิสงคราม.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราช-
 วังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{403}{46}$, วัน 2¹⁰-11 ค่ำ จ.ศ. 1246 (29 กันยายน 2427), ไต่จาก
 นายฉัตรฐิติ สุทธิสงคราม.

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เลขที่ บ.1.5/4, ร. ที่ $\frac{235}{43}$ พระราช-
 หัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ วัน 7¹⁵-
 1 ค่ำ จ.ศ. 1243 (26 พฤศจิกายน 2424).

⁴ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราช-
 วังบวร ฯ, ร. ที่ $\frac{239}{43}$, วัน 5²-1 ค่ำ จ.ศ. 1243 (8 ธันวาคม 2424), ไต่จาก
 นายฉัตรฐิติ สุทธิสงคราม.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการแบ่งปันอำนาจในเรื่องการพิพากษาคดีความกัน เป็นสักเป็นส่วนดังกล่าวแล้ว แต่ในบางกรณีฝ่ายวังหลวงก็อาจจะกระทำได้โดยไม่ต้องปรึกษาหารือกับวังหน้าก็ได้ เช่น ในคดีความที่อุกฉกรรจ์ ยกตัวอย่างเช่น คดีทหารวังหน้าฆ่าเราและทำร้ายหาสหญิงชื้ออี่แซมในเจ้าจอมมารคายน้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มอบอำนาจให้กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ซึ่งว่าการกรมพระนครบาลจัดการไปตามสะดวก คือ "ความก็เป็นความฉกรรจ์ การไปลิสแต่ก่อนเคยบังคับถึงกัน กรมหมื่นภูเรศก็เป็นผู้ใหญ่ในกรมพระนครบาล เห็นว่าไม่ควรจะต้องให้ยืดยาวไปเหมือนอย่างความอื่น ๆ ให้กรมหมื่นภูเรศเอาตัวมาชำระให้ตลอดก็ได้" ¹ เช่นนี้เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากพระอำนาจในการปกครองวังหน้าโดยตลอด นับแต่การแต่งตั้งข้าราชการวังหน้า การออกประกาศพระราชบัญญัติ การบริหารวังหน้าในคานต่าง ๆ ตลอดจนการพิพากษาคดีความต่าง ๆ แล้ว อาจกล่าวได้ว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงมีพระอำนาจเพียงแต่เป็นผู้ดูแลราชการ และพระญาติพระวงศ์อีกจำพวกหนึ่งเป็นการแบ่งเบาพระราชภาระของพระเจ้าแผ่นดินไปเท่านั้น แม้ในบางรัชกาลที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลดำรงพระราชอิสริยยศเสมอเหมือนพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม ก็มิได้ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาดโดยตรงตลอดไปไม่ เพราะฝ่ายพระราชวังหลวงก็ยังสงวนสิทธิและพระราชอำนาจที่จะเข้าแทรกแซงเพื่อให้เกิดความสงบสุขได้ทุกโอกาส.

¹ ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดินระหว่างพุทธศักราช 2425 ถึงพุทธศักราช 2429 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2506), หน้า 82-4.